

мання. Вихідна позиція має полягати в тому, що створена мережа загальноосвітніх закладів під патронатом Церкви буде являти собою частину загальної державної мережі, що займатиметься навчанням та вихованням. Тому у питаннях їхнього матеріального забезпечення держава повинна була б розповсюдити на них усі існуючі щодо таких закладів вимоги та пільги, включаючи заробітну плату учителям, які будуть забезпечувати викладання загальноосвітнього блоку дисциплін. Що ж до інших дисциплін, то їхнє викладання повинно було б провадитися за додаткові кошти, надані Церквою та батьками, діти яких будуть навчатися. Те ж саме стосується і забезпечення виховного процесу. Природно, що ця загальна схема може змінюватися залежно від місцевих умов, де місцева влада могла б надавати допомогу, особливо на етапі їхнього становлення. Таким чином, в країні могла б постати система релігійних загальноосвітніх закладів.

Сучасна державно-конфесійна політика в Україні покликана стимулювати ефективний розвиток релігійно-церковного комплексу держави, в результаті чого відбуваються важливі зміни в соціальних аспектах діяльності релігійних інституцій. Вочевидь спрямування на всебічну підтримку суспільно корисних ініціатив релігійних організацій потребує раціонального поєднання загальнодержавних і церковних інтересів, утвердження цілісності духовного національного простору, консолідації конструктивних сил суспільства, здатних забезпечити всебічний розвиток релігійного середовища. У межах такої політики надзвичайно важливо враховувати відкритість глобального світу, багатоманітність конфесійних відмінностей, їхньої постійної трансформації у суспільній свідомості.

КОЛОДНИЙ А.М. ■

КОНФЕСІЙНЕ БАГАТОМАНІТТЯ УКРАЇНИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЇЇ ІСТОРІЇ І ПЕРСПЕКТИВ

Україна – поліконфесійна країна. Ми не можемо нині назвати кількість наявних на її теренах релігійних течій через те, що з 2004 року офіційна інформативність про їх буття, яку мав би давати Департамент у справах релігій, відсутня. З метою применшення інформації про з'яву і поширення в країні якихось нових релігійних течій, державний орган у своїй звітності ввів рубрики “інші православні спільноти”, “інші організації евангельських християн-баптистів”, “інші харизматичні організації”, “інші орієнталістські організації”, “інші організації язичників”, інші блоки про інших, до яких включив низку конфесій (правда, не дуже чисельних і кількістю громад, і їх членів), чим усунув можливість відслідковувати в останні п'ять років зміну конфесійної мережі України, а також і зміни у релігійно-виборі українців. Відтак зникли з дослідницького об'єкту Істинно Православна і Апокаліптична Православна Церкви, вірмени-католики й українські реформати, богородична церква і незалежні п'ятидесятники, вісаріонівці і сведенборгці, іудеохристияни і месіанські іудеї, Сахаджа-Йоги і рідновіри, низка інших наявних у країні релігійних течій. А їх нараховується не мало – більше ста, а ось офіційно подається лише п'ятдесят одна. Незважаючи на цей ігнораж, кожна з названих і неназваних конфесій (бо ж є такі, які взагалі про себе не заявляють) продовжує своє життя, може, навіть завдячуючи непоінформованності державних органів про їх діяльність. Адже будь-яка інформація викликає про них негативні реакції релігійних більшості, а там, дивись, з їх капризу, і всілякі придирки владних органів,

■ Колодний А.М. – доктор філос. наук, професор, заст. директора-керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, президент Української Асоціації релігієзнавців.

появу замовних статей в ЗМІ нетолерантних журналістів, що зорієнтовані на усунення цих, переважно нетрадиційних, як для України, конфесій з релігійного життя регіону, а чи ж і всієї країни.

Історія конфесійного життя України **надто складна, колізійна, навіть трагедійна**, оскільки від нього значною мірою залежало саме буття українського етносу. Але в тому, що ми, українці, немоноконфесійні, є одна з причин несформованості ще нашої національної ідентичності, а водночас і запорука нашого самозбереження. Бо ж якби ми свого часу стали повністю уніатами, то з часом були б полонізованими, а якщо б стали повністю православними, то були б вже омосковлені. Ще одне. Якби ми, українці, стали православними всеціло, то втратили б свою національну самобутність, а так, зберігши в позахрамовому житті, у своєму світобаченні, в побуті язичництво, ми в такий спосіб зберегли те, що й нині є окрасою нашою духовності, ознакою нашої ідентичності. Та й інакше бути не могло, бо ж язичництво і християнство – це різні картини світобачення. Язичництво – це картина природи і діяльності людини в ній, а християнство – це картина людини в її відносинах в соціумі. Відтак з приходом на наші терени християнства воно не могло замінити, витіснити повністю язичництво. Нашому народу потрібна була та релігія, яка опікується його повсякденням, а не та, яка обіцяє, образно скажу, журавля в небі, тобто, якесь райське блаженство в уявному потойбіччі. Тому українці залишилися у своєму житті і світобаченні язичниками. Вони поверхово знали і знають християнство, знають його заземленим на свій повсякденний, навіть домашній спосіб життя. Українці, на відміну від офіційного християнства, й трійцю свою витворили, витіснивши з неї Бога-Батька і Бога-Духа Святого, а включили до неї суто земних істот – Богоматір Марію і в додачу ще й чомусь чудотворчого Миколая.

Українські терени здавна постають як поліконфесійна карта. Є певна локалізація наявних на них – в минулому і нині – конфесій, спостерігається і певна міграція їх. Скажімо, переселення західноукраїнців навіть в радянські роки на Схід і Південь України призвело до появи тут греко-католицизму. Відкриття в Україні посольств низки країн потягнуло за собою відкриття спочатку при них громад тієї релігії, яку сповідують їх співробітники, а потім з'явилися громади цих конфесій і в інших поселеннях країни (здаймо тут з'яву англіканства).

Що зумовлювало становлення і формування на українських теренах поліконфесійності? Назву тезово основні чинники:

Насамперед об'єктивні:

– межовість України між християнським і мусульманським світом, між католицизмом і православ'ям, історична межовість між державами-імперіями – Московією, Польщею, Австро-Угорщиною і Оттоманською Туреччиною. Тут спрацьовувало прислів'я: те, що росте при дорозі, скубне той, хто по ній йде. Нас скубли й скубуть і понині всі наші сусіди (навіть дрібнотні Молдова чи Румунія, не говорячи про Московського монстра);

– відсутність фактично протягом всієї нашої історії у нас своєї державності, яка б сприяла водночас і якомусь конфесійному самозбереженню, формуванню єдиноконфесійної ідентичності;

– відсутність практично повсякчас своєї української духовної еліти. Якщо вона й з'являлася, то з часом її або знищувала держава-колонізатор, або ж перебирала на службу собі (здаймо тут принагідно професуру Києво-Могилянки, зокрема те, як митрополити Прокопович і Яворський служили Петру I й стали малоросами);

– відсутність протягом нашої історії такої конфесії, яка з'явилася б на нашому українському ґрунті, була б виразником ментальності саме нашого народу. Маємо, починаючи з християнства 988 року, все чуже, привнесене. Українці не виявили здатність до власної релігійстворчості (хіба що певною мірою своїм можна вважати греко-католицизм і біло-братство).

А тепер суб'єктивні чинники поліконфесійності:

– кордоцентрична релігійність українців, сприйняття ними релігії не розумом, а серцем, а тут конфесійна відмінність не особливо виявляється, а відтак і не протистоїть появі поруч іншого, а то й сприйманню його собі частково чи повністю;

– інтровертність українців, життя за принципом “моя хата скраю”, а відтак байдужість до іноконфесійного оточення, толерантність до нього;

– людинолюбство, небажання завдати комусь прикрість, лояльність до змісту і способу думання й діяння інших, навіть якась запопадливість цьому, певне сприйняття чужого як вищого від свого, а відтак визнання себе і свого як дещо меншовартісного;

– відсутність відпорності до чужої духовної агресії, а відтак якась байдужість до свого національного, традиційного, знецінення його (скажімо, сприйняття богослужінь лише російською, бо ж українська, як кажуть, нібито неблагодатна). Так як Бог і святі існують десь поза знаним українцем світом, так і форма їх вшанування має у її вияві бути також десь поза буденністю, не подібною його повсякденню, навіть мова не рідною, а чужою;

– владопоклоніння, сприйняття її як чогось вищого, навіть Богом визначеного, сприйняття її діянь як необхідності, єдиноможливості, а не різноможливості. Влада насаджувала нам московське православ'я – ми його мовчки ”шмагали”, сприймали вже як своє.

Які події нашої історії знайшли відгомін у нашій конфесійній карті? Назву деякі:

– силою нав'язане християнство (“Кто не придет к реке да будет мне противен”, – залякував киян князь Володимир). Відтак це призвело до того, що офіційно народ видавав себе християнином, а в неофіційній сфері він залишився язичником. Відбулося оязичнення християнства і охристиянізування язичництва. Хоч як церква не прагнула знищити залишки язичництва, вони продовжували жити й живуть. Нинішнім відгомонам цього є відродження, реконструкція язичництва низкою рідновіровських конфесій;

– прийняття унії в Бересті 1596 року лише верхівкою Київського православ'я, що зрештою зумовило відродження 1621 року Українського православ'я гетьманом Петром Сагайдачним, який сприйняв уніатство як зраду народу, сприяв поверненню православ'я на українські терени. Ми стали християнсько двоконфесійними, а зрештою через це Русь стала воювати з Руссю. Так наслідки подій 1596 і 1621 років охарактеризував потім митрополит Петро Могила. Відгомін цього розколу Україна переживає вже більше 400 років. Він знаходить свій вияв у наявному й нині розколі України на Захід і Схід;

– перебування України протягом майже трьох з половиною століть в колоніальній неволі Російської імперії призвело до формування на її теренах духовного окормлювача цього колонізаторства, яким були Московським патріархатом керовані його єпархії на українських теренах. Після здобуття Україною у 1991 році своєї незалежності вони залишилися в ролі чинників діяльності на повернення України до якоїсь нової Московської імперії, яка нинішнім патріархом РПЦ Кирилом видається як “русский мир”, а територія України розглядається ним і далі в дусі російського експансіонізму як “канонічна територія” Московсько-Православної імперії;

– насильне поглинення Московським патріархатом 1686 року Київської митрополії призвело до нищення Москвою Українського православ'я. Але знищити його повністю все ж не вдалося. Острівці Українського православ'я зберігалися завдяки тому, що не всі українські терени були під Москвою. Їх добре описав у своїх працях О.Саган. Звідти вони перебазувалися в Українські Церкви православної діаспори (в цьому помітна роль за митрополитом Іларіоном Огієнком), а вже з діаспори декілька разів переносили на материкову Україну (востаннє – 1989-1991 рр.). В такий спосіб зберігалася можливість до відродження Українського православ'я, що ми маємо в появі і діяльності Українських Церков – УПЦ КП та УАПЦ;

– на українських теренах раніше, ніж в інших регіонах Російської імперії, почали розвиватися буржуазні виробничі відносини, що супроводжувалося появою саме на наших землях частіше завезених сюди закордонними колонізаторами різних протестантських течій. Згадаймо, що менонітів до України завезла Катерина II. Баптизм, адвентизм завезли на південь України німці-колоністи. П'ятидесятництво із США було завезене до Одеси Воронаєвим;

– з одного боку Московія, а з іншого Польща, знищуючи нашу духовність, нищили її саме в її релігійних виявах. Вони нав'язували нам свою релігійність. Відтак боротьба за нашу національну самостійність часто набирала форм боротьби за певну релігійну віру. Згадаймо принагідно національно-визвольну боротьбу козацтва років Богдана Хмельницького, який в поборенні поляків-католиків шукав підтримки в одновірного православного царя Московського. Згадаймо також Коліївщину, коли боротьба проти польської експансії вилилася у боротьбу проти католицизму. Заодно це була боротьба і з іудейством, яке завжди прислуговує сильним світу цього (раніше – полякам, далі – московинам), а потім плачеться, коли українці їх б'ють разом із своїми прямими ворогами-визискувачами (згадаймо тут описані Т.Шевченком в “Гайдамаках” Уманські події);

– невдачі українців у їхній боротьбі за соціальне і національне визволення породжували сподівання на прихід якогось заступника-спасителя. І не звідкись із потойбіччя, а із земних. Власне, частково цим можна пояснити поширеність на українських теренах кеносистичних сект. Зокрема тут можна сказати про мурашківців, леонтіївців, інокентіївців, митрофанівців та інших;

– толерантність українців щодо послідовників інших віросповідань створювала умови для масованих переселень на їх терени гнаних в сусідніх країнах послідовників тих чи інших конфесій. Згадаймо, принагідно, переселення на Волинь з Польщі соцініан і антринітаріїв, відзнайдення місць для групового поселення гонимих в Московії старообрядців і молокан. В Україні знайшли собі притулок й вигнані з Європи іудеї. У нас з'явився такий відомий їх напрямок як хасидизм;

– низка інших історичних чинників (не стану тут розписувати їх) зумовила з'яву на теренах України мусульманських громад, громад вірмен-католиків і григоріан.

Які особливості релігійності сформувала в українця така складна релігійна історія? Назву деякі з них:

– насамперед двовір'я, яке виявляється не тільки в обрядовій сфері (більшість здійснюваних українцем нібито православних релігійних обрядів має чітко простежуване язичницьке підгрунтя), а й у збереженій вірі у польовиків, воляників, лісовиків та ін., у високій забобонності, що виражається у вірі в низку різних прикмет;

– обрядовіство, бо ж українець достатність своєї релігійності вимірює виконанням низки обрядових дійств, часто не знаючи і навіть не розуміючи їхній потаємний віроповчальний підтекст;

– релігійна неграмотність, бо ж в масі своїй українець релігію не знає в її віросповідних викладках: він її лише бачить і дотримується шляхом виконання традицією усталених обрядів;

– прагматизм, бо ж обряди виконуються насамперед з метою одержання за їхнє здійснення чогось доброго від Бога. І тут не тільки і не стільки десь і потім райське блаженство, а для селянина (згадаймо колядки) благо тут – збереження худоби, високий врожай, міцне здоров'я тощо;

– кліризм, що виявляється в пошануванні священника як людини Божої благодаті, запопадливості перед ним; зникнення розуміння Церкви як цільності кліру і мирян, сприйняття Церкви лише як кліру;

– толерантність у ставленні до представників інших конфесій, бо ж вони також вірять в Бога, в більшості – в того ж Ісуса Христа й Богородицю Марію;

– відсутність вміння місіонерити, сподівання на те, що наповнення храмів вірянами має відбуватися або через сліпе слідування традиції, або ж забезпеченням їх повноти органами влади;

– поліконфесійність при відсутності абсолютного домінування в українському народі однієї з конфесій (так, православні організації становлять десь 50% релігійної мережі країни, але ж ця цифра є кількістю з приписками. До того ж, при соціопитуваннях до православних себе відносять десь 36-40% респондентів, але ж серед них є багато невоцерковлених, а то й “приносних” – для хрещення і похорон).

Сказати, що конфесійна карта України вже склалася, не можна. Якщо навіть Держкомнацрелігій не свідчить це. Кожний рік приносить появу на її теренах в

різних конфесійних оазах то однієї, то іншої нової течії. Якщо донедавна ми говорили про монолітність Греко-Католицької Церкви, то нині на її ґрунті вже діють (правда, без реєстрації) лефевристи-ковпаківці, харизмати-довганівці і відроджені покутники. Виникла низка нових Церков у православ'ї – Апокаліптична, Реформована, Апостольська, дрібніші. Навіть Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ претендує на статус самостійного церковного утворення із допискою “оновлена”, а у Львові діє одна громада одного православного владики. Надто плідно розпочковується євангельський протестантизм, а ще більше – харизматизм. Цьому сприяє ототожнення Церкви з громадою, сакралізація і самосакралізація пасторів останніх. З'явилося два нових управління і у мусульман – Київський муфтіят і ДУМУ УММА. Розпорошилися надто рідновіри. Непорушною поки що є лише Римо-Католицька Церква України, відносна стабільність зберігається в наявній в останні десятиліття структурі іудаїзму, майже не з'являється у нас щось нове у блоці орієнталістських течій.

Що постає в ролі чинників нових релігійстворів у нинішній Україні або ж в ролі конфесієоберігаючих чинників? Назву деякі:

- власне українських релігійних спільнот (УПЦ КП, УАПЦ, українські лютерани, українські реформати та ін.), а інші – для утвердження чи насадження позаукраїнських конфесійних спільнот (УПЦ МП, Православна Закордонна Церква, ІПЦ та ІПХ, старообрядці, римо-католики, іудеї тощо);

- прагнення мати в Україні такі релігійні спільноти, які ідентифікують релігійну ментальність українців, постають в ролі чинників їхнього самозбереження, відпорності щодо чужих релігійстворів тощо (УАПЦ, УГКЦ, українські лютерани, низка рідновірських течій та ін.).

Чим керується у масі своїй нині вірянин у своєму релігійстворі, у релігійстворі? Що стимулює їх релігійстворну зацікавленість? Що позначається на збереженні чи ж формуванні конфесійної карти нинішньої України? Назву тезово деякі чинники:

- збереження віри батьків, релігійної традиції (з оглядкою на їх національний підтекст або з ненаданням цьому особливої уваги);

- орієнтація на ту релігійну течію, яка в той чи інший спосіб знаходить – пряму чи завуальовану – підтримку влади (Московське Православ'я – на Сході і Півдні України й у Криму, греко-католицизм – в Галичанському регіоні), своєрідну рекламу в ЗМІ;

- освіченість священника, пастора, пресвітера, проповідника, що дає можливість набути належних релігійних знань, пізнати релігію та ін.;

- конфесійна громадська думка сформована в місцях кучного проживання вірян певної течії;

- зручність у користуванні культовими спорудами, близькість їх розміщення, а то й принадливість оформлення богослужінь;

- певний прагматизм в орієнтаціях на конфесію (матеріальна допомога і опіка одновірців, користання освітніми програмами конфесій, можливість поїздки за кордон для праці чи навчання та ін.). Скоріше цим можна пояснити великий прошарок в новоруках представників єврейської національності;

- окультна практика деяких течій, користання ними різними психотехніками, зокрема харизматів із цілительства, сподівання в такий спосіб “підремонтувати” своє здоров'я;

- вдоволення від внутрішньоспільнотного спілкування, одержання можливості жити в доброзичливому колективі;

- місіонерство деяких конфесій, зокрема Свідків Єгови, мормонів, харизматів тощо.

Перспективу релігійної карти України важко прогнозувати. На відміну від вірян старшого покоління (на яких переважно й працюють нині традиційні церкви) сьогоденного молодого віруючого вже не влаштовує християнство як “релігія смерті”, релігія забезпечення десь і колись райського блаженства. Він чекає “віддачі” від своєї релігійності тут і тепер. А це може бути і спільнотне життя, яке ни-

нішній людині, зокрема молоді, не дає суспільство, й організоване цікаве дозвілля, і можливість спілкування із своїми однолітками із зарубіжжя, а то й у зарубіжжі. Освічений віруючий хоче “знати релігію”, а не бачити її, сприймати в тих формах, які з’явилися століттями тому й були розраховані на неграмотних мирян, сільський спосіб життя. Гадаю, що скоро настане в релігійному житті України ситуація подібна країнам Західному світу, коли в набудовані храми нікому буде ходити. Постає питання, а що з ними робити, де працювати священнослужителям, підготовленим розбухлою мережею духовних навчальних закладів. Формується новий віруючий, далекий від обрядової традиції, з’явленої сто, а то й тисячу років тому. Він потребує нових форм вияву своєї релігійності. Тут до користування новоз’явленим конфесіям можуть прийти Інтернет і телебачення.

Що ж стосується історичних конфесій, то тут будемо сподіватися на те, що з часом православні українці усвідомлять колонізаторський, неукраїноментальний зміст кирилівської концепції “руського мира”, згодяться на необхідність мати в країні свою Помісну Церкву. Зрештою й греко-католики дистанціюються від Апостольської Столиці і повернуться до християнства Володимирової доби. Можна прогнозувати подальший успіх в поширенні пізньопротестантських течій, а ще більше – течій харизматизму. Зміна конфесійної карти України, як і до цього, не буде супроводжуватися якимись гучними міжконфесійними чи міжцерковними протистояннями, якщо до цього не буде приміщуватися політичний чинник. На даний час офіційна влада формує під себе державну Церкву. Відтак всі вади в її діяльності зрештою будуть приписані і цій Церкві, а звідси невтішними постануть і її перспективи.

ТОКМАН В. В. ■

МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Напруження, що виникло на початку 90-х років у взаєминах між послідовниками традиційних церков одного віросповідання, традиційних церков різної віроналежності, між носіями традиційної, з одного боку, а з другого – новітньої релігійності, з більшою чи меншою інтенсивністю продовжує зберігатися й дотепер. Безумовно, у порівнянні з початком 90-х років минулого століття, коли конфліктність вирізнялася системним характером і домінувала на всіх рівнях, майже за 20-літній період незалежності Української Держави ситуація істотно поліпшилася. Неприхована агресія, відкрита ворожість, силовий підхід до вирішення спірних питань поступилися місцем латентним, переважно ситуативним за своїм проявом колізіям у міжконфесійних відносинах. Однак до належної гармонізації останніх ще далеко. Як наголошує вітчизняний релігієзнавець С. Здіорук: “... Конфліктність все ще зостається перманентною ознакою національного релігійного простору”. [Здіорук С. І. Міжконфесійний діалог як інструмент реалізації права на свободу совісті // Релігійна свобода: міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник. – К., 2007. – С. 13]. Відтак непорозуміння на релігійному ґрунті продовжують залишатися серйозною перешкодою процесам внутрішньосуспільної консолідації.

В окресленому контексті заслуговує на увагу осмислення певних вимірів громадської думки щодо розуміння характеру міжконфесійних відносин. Внаслідок

■ **Токман В.В.** – канд. філос. наук, заст. зав. відділом гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень.